

PAVAO SKALIĆ. ČOVJEK NA RAZMEĐI ZNANOSTI

MIHAELA GIRARDI KARŠULIN

(Institut za filozofiju,
Zagreb)

UDK 101 (497.5) »501«
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 15. 9. 1993.

Kada se govori o određenju čovjeka u renesansi – a to je centralna tema u klasičnim interpretacijama renesanse (npr. Michelet,¹ Burckhardt,² Cassirer³) – referencija je neizostavno Pico della Mirandola. Picoov *Govor o dostojanstvu čovjeka (Oratio de hominis dignitate⁴)* nadahnuta je vizija »čovjeka bez svojstva« koji svojim djelovanjem određuje svoj bitak. U osnovi neodređen, neutvrđen, odn. slobodan da može biti jedno ili drugo (nebesko ili infernalno), čovjek svojim djelovanjem sam određuje ono što jest. Usporedimo li to Picovo djelo s nekim spisima P. Skalića (a usporedba je legitimna već s obzirom na, u literaturi konstatiranu, vezu Skalića s Picom), možemo ustvrditi da takvih nadahnutih riječi o čovjeku u Skalića ne nalazimo.

Određenje i položaj čovjeka u Skalića želimo odrediti prema dva Skalićeva spisa koja tematiziraju problem znanosti. To je »Encomium scientiarum«, objavljen u *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam profanarum, Epistemon*, Basileae 1559. i prerađen u *Miscellaneorum tomus secundus, sive catholici Epistemonis, contra quondam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV*, Coloniae 1571. i »De Philosophia, an sit homini Christiano necessaria«, objavljen u *Miscellaneorum de rerum causis et successibus et de secretiore quadam Methodo (...) Libri septem*, Coloniae 1570. Prvi od spomenutih spisa objavljen je dva puta, prvi put u *Enciklopediji*, tj. u protestantskom razdoblju, a drugi put u *Miscellanea* u povratničkom katoličkom

¹ J. Michelet, *Histoire de France*, 1855.

² J. Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Durchges. v. W. Goetz, Stuttgart, 1951. (1860).

³ E. Cassirer, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*, Leipzig – Berlin, 1927.

⁴ Joannes Picus Mirandulanus, *Opera omnia* I, Torino, 1971, str. 313–331.

razdoblju. Nakon kraćeg uvoda slijedi pohvala četiriju znanosti: teologije, prava, medicine i filozofije. U prvoj verziji teksta izlaže Skalić osnovna učenja protestantske teologije, u drugoj katoličke teologije te se taj dio teksta u dva izdanja bitno razlikuje. Pohvala prava, medicine i filozofije, međutim, u oba je izdanja gotovo identična. Prethodno treba reći nešto o temi. Tema je Skalićevo određenje čovjeka na razmeđi znanosti a prethodno je rečeno da nadahnutih riječi o čovjeku (kakve čitamo u Pica) u Skalića ne možemo naći. No pažljivom čitanju Picova teksta *Oratio de hominis dignitate* neće izmaći da pohvala čovjeka ili mitska priča o stvaranju čovjeka zauzima vrlo malo prostora. Ono što u tom tekstu može djelovati moderno ili čak suvremeno jest »srednje mjesto« ili »neodređenost«, »nefiksiranost« čovjeka u odnosu na mjesto među bićima. Tumačiti to u smislu »slobode« (subjekta) ili teze da je »čovjek svoje vlastito djelo« predstavlja interpretativni zahvat u horizontu sagledavanja korijena novovjekovnog mišljenja u renesansi. Pa ako je taj postupak i legitiman, on nije jedini mogući – već zato jer on pritom gubi iz vida vlastitu fizionomiju renesansnog teksta. Picova, naime, pohvala čovjeka nije pohvala slobode, nego stroga uputa u kojem smjeru neodređenost treba odrediti da bi se ispunio smisao ili svrha čovjeka. Neodređenost, nefiksiranost čovjeka nije sloboda u smislu »samoodređenja« ili »pluralizma mogućnosti«, nego konstatacija mogućnosti otpadništva od vlastite svrhe, mogućnost »degeneracije«. U cilju upućivanja čovjeka k vlastitoj svrsi piše Pico svoj *Govor o dostojanstvu čovjeka* – i to je Picova vlastita vizija jedne sinkretističke teologije koja se zaoštrava u tezi da Kabala sadrži kršćanske tajne.⁵ Pritom ističemo da se tu kao »dostojanstvo čovjeka« ili najizvršnja mogućnost čovjeka ili pozitivna, nedegenerirana svrha čovjeka apostrofira *znanost* (u obliku Picove vizije sinkretističke teologije).

Skalićev tekst na koji se ovdje pozivamo nije pohvala čovjeka, nego pohvala znanosti. Veza s Picom, međutim, ne proizlazi samo iz gornje interpretacije Picova teksta – određenja znanosti kao autentične čovjekove mogućnosti – nego je mnogo doslovnija. Uvod u Skalićeve rasprave *Encomium scientiarum* je, naime, kratka kompilacija Picovih teza iz *Govora o dostojanstvu čovjeka*.

Radi se o sljedećim stavovima (ne izlažemo doslovno, nego po smislu): 1) Ne treba se strogo pridržavati u riječi jednog učitelja, nego proučavati sve filozofe, sve znanstvene pravce, ali i prema svima zadržati određenu distancu.⁶ 2) Citira se Aristotel koji je čitao sve prethodnike.⁷ 3) Pridržavanje jednog

⁵ Usp. Joannes Picus Mirandulanus, op. cit., str. 330.

⁶ Usp. (P. Skalić) *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum (...) Epistemon*, Pauli Scalichii de Lika, Basileae, 1559, str. 689. i Joannes Picus Mirandulanus, op. cit., str. 324.

⁷ Usp. P. Skalić, op. cit. str. 689. i J. Picus Mirandulanus, op. cit. str. 324.

pravca određuje se kao uskogrudnost.⁸ 4) U svakom znanstvenom pravcu ima ponešto istinito što mu nije zajedničko s drugima.⁹ 5) Mnoštvo pravaca učvršćuje istinu, a ne oslabljuje ju.¹⁰ 6) Ne treba se ustručavati od vlastita doprinosa.¹¹

Da je Skalić pri pisanju svoje *Pohvale znanosti* imao u vidu Picov *Govor o dostojanstvu čovjeka*, čini se da je neosporivo. Da je, za današnje pojmove bezočno, kompilirao Pica, nije u njegovo doba bio neuobičajen postupak neurednosti pri citiranju. Da je pritom u stavu navedenom pod 4. promašio Picovu misao, ili unio svoju – o tome će biti riječi kasnije.

Relacija prema čovjeku može se, međutim, navesti i izravno iz teksta. Smisao i svrha znanosti, kako božanskih tako i ljudskih, po Skaliću je ispravan i blažen život čovjeka. Znanost je u svrhu, u korist čovjeka i postoji zbog čovjeka.¹² Picov pathos splasnulo je na racionalnu konstataciju, ali je relacija zadržana.

Skalićeva pohvala znanosti sadržajno se, međutim, potpuno razlikuje od Picove. To nije vizija Picove sinkretističke teologije, nego pohvala ili, kako sam Skalić kaže, kratki opis¹³ i prikaz četiriju znanosti u okvirima tadašnjeg *status quaestionis*. Također se Skalić ne pokazuje kao poseban stručnjak ili stvaralac na pojedinom znanstvenom području. On daje prikaz faktičkog stanja istraživanja i ističe važnost ili značenje pojedine struke za čovjeka. On također ne referira o pojedinim znanstvenim područjima raspravljajući o eventualnim razlikama u stavovima i pojedinačnim i osobnim doprinosima, nego izlaže neproblematski i sinkretistički sklop tema koje sagledava u horizontu njihove važnosti za čovjeka.

Tu moramo opet podsjetiti na stav koji je Skalić preuzeo od Pica, tj. tezu da u svakom znanstvenom pravcu ima ponešto svojstveno istinito što mu nije zajedničko s ostalima. (Picov tekst glasi: *Adde quod in unaquaque familia est aliquid insigne, quod non sit ei commune cum caeteris.*)¹⁴ Pico tu prvenstveno

⁸ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 689. i J. Picus Mirandulanus, op. cit., 324.

⁹ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 690. i 750. i J. P. Mirandulanus, op. cit., str. 325.

¹⁰ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 689. i J. Picus Mirandulanus, op. cit., str. 325.

¹¹ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 690. i J. Picus Mirandulanus, op. cit., 326.

¹² »Neque ita obscurum cuiquam esse puto, rerum divinarum et humanarum scientiam et viam, ad recte beateque vivendum prorsus esse necessariam. Quapropter et in confesso est, Theologiam in primis, tum demum Iurisprudentiam, deinde Medicinam atque Philosophiam, quemadmodum propter homines institutam, sic hominibus conducibilem et utilem esse.«, P. Skalić, op. cit., str. 690.

¹³ P. Skalić, *Miscellaneorum Tomus secundus* (...), str. 761 i 762.

¹⁴ Usp. J. Picus Mirandulanus, op. cit., str. 325.

misli na tomiste i skotiste, ali navodi i druge: Est in Ioanne Scoto vegetum quiddam atque discussum. In Thoma solidum et aequabile. In Aegidio tersum et exactum. In Francisco arce et acutum. In Albertum priscum, amplum et grande.¹⁵ (...) itd. Distinkcije su: vegetum – životno, discussum – razloženo, solidum – trajno, aequabile – ravnomjerno, tersum – čisto, exactum – točno itd. Prvo je važno da su distinkcije navedene adverbijalno – one izražavaju neki način na koji se predmet iskazuje – ne predmet sam i imaju značajni emocionalni naboj (vegetum, solidum, tersum, grande). *Aliquid insigne – non commune cum caeteris* čini se da se prvenstveno odnosi na način izlaganja koji pobuđuje različite atraktivne emocije kod čitaoca. Ono »što« ili predmet je ono isto ili zajedničko – jedna istina. To je tumačenje u skladu i s Picovom težnjom pomirenja Aristotelove i Platonove filozofije. I Aristotel i Platon govore isto – na drugi način.

Identična teza u Skalića: quoniam in unaquaque familia est aliquid insigne, quod non sit ei commune cum caeteris¹⁶ – govori, međutim, nešto sasvim drugo. Skalić ne citira ni Skota, ni Tomu, niti različite emocije pri lektiri različitih autora, nego ističe da različita shvaćanja potiču, a ne guše istinu i navodi da su znanosti (plural) korisne i nužne. Ne smije se zapostaviti jedna znanost, ili jedan pravac jer su znanosti kao udovi u tijelu.¹⁷ To više nije modalna, nego stvarna razlika. Udovi, naime, nisu nešto isto, nego nešto funkcionalno različito u okviru cjeline organizma. I pojedini ud nije nešto cijelo i obuhvatno, nego djelomično u okviru cjeline. Znanost kao dostojanstvo i svrha čovjeka nešto je drugo u Pica i Skalića. Za Skalića znanost kao svrha čovjeka nije jedna istina (božanska, teologija), nego mnoge znanosti koje odgovaraju na različite potrebe. *Teologija* je nužna i korisna ne samo za upravljanje ovoga života nego i za buduću slavu i vječni spas. *Pravo* je korisno i neophodno za ustrojstvo ljudskog društva. *Medicina* nije tek neka posebna znanost nego je medicina u svakoj znanosti i sve znanosti su u medicini. *Medicina*, naime, istražuje prirodu čovjeka. U horizontu razumijevanja čovjeka kao mikrokozma,¹⁸ medicina je kao znanosti o mikrokozmu, znanosti o cjelini. *Filozofija* je određena tradicionalno i etimološki kao težnja k mudrosti (studium sapientiae) i znanje o božanskim i ljudskim stvarima. Filozofija je znanost o uzrocima, stanjima (affectuum) i riječima u kojima su sadržane i kojima se izlažu te (božanske i ljudske) stvari. Ona je znanost u dosegu do kojeg ljudski razum može doprijeti do tih stvari. I njezina svrha se sagledava, kao i svrha drugih znanosti, u odnosu na čovjeka, iz težnje za dobrim životom.

¹⁵ Isto mjesto.

¹⁶ P. Skalić, *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum (...) Epistemon*, Basileae, 1559, str. 689.

¹⁷ P. Skalić, op. cit., str. 690.

¹⁸ P. Skalić, op. cit., str. 749.

S obzirom na dva izdanja teksta »Pohvale znanosti« u *Enciklopediji* i *Miscellanea* određenje teologije bitno se razlikuje. U *Enciklopediji* izlaže Skalić protestantsku, a u *Miscellanea* katoličku ideju teologije.

Po *Enciklopediji* teologija je majka i vlastito, domovinsko mjesto govorenja o Bogu. Na to određenje smjesta se nadovezuje kritika znanstvenog (teološkog, filozofskog) istraživanja misterija Božanstva i Trojstva. Odnos obožavanja prema Božanstvu primjereniji je nego odnos istraživanja. Misterij Trojstva tako je taman da ga se može primiti samo vjerom, a ne razumom. Neprimjerenost istraživanja misterije Trojstva i Božanstva jest, međutim, upućivanje i poziv za istraživanjem tjelesnog.¹⁹ Istinska kršćanska spoznaja znanje je o tome što zahtijeva zakon, gdje treba tražiti silu zakona koji naređuje, gdje milost za grijeh, kako se suprotstaviti zlim duhovima i izazovima tijela, kako utješiti savjest. Teologija je kompendij kršćanskih istina, a ne doumljivanje. Milost i samilost (*gratia et misericordia*) Boga je ono najviše čemu pripada hvala i slava. U tom smislu je suvišan pojam slobode volje (*liberum arbitrium*). U odnosu na predodređenje (*praedestinatio*) nema slobode niti u vanjskim, niti u unutrašnjim djelima (*opus*). S obzirom na volju neka djela se čine slobodnima, ali u odnosu na porive (*affectus*) vidi se da nema slobode volje. Istočni grijeh je priroda, sila kojom je čovjek nošen prema grijehu. Grijeh je poriv (*affectus*) protiv Božjeg zakona i ludost ljudskog srca. Sva djela prirode, sve posljedice ljudskih čina i namjera su grijeh. Pojam grijeha određen je (Božjim) zakonom iz kojeg jedino i proizlazi spoznaja grijeha. Pravo je, međutim, dopušteno djelovanje prema zakonu. Savjest je prosuđivanje čina u odnosu na zakon. Na čovjeka se prvenstveno odnose dva zakona: ljubiti Boga i, budući da smo rođeni u društvu, nitko ne smije biti povrijeđen. Bog je svoju uzvišenost i veličinu pokazao stvaranjem i uređenjem svijeta – bezbožne su rasprave i silogizmi kojima se dokazuje Božja opstojnost. Ljudski to razum ne može dokazati. Deset zapovijedi ne odnose se samo na vanjska djela. Ljubav prema Bogu moguća je jedino kao duhovno iskustvo (*re ipsa spiritu inflammatus experiare*).²⁰ Zavjetovanje nije naređeno, nego dopušteno. Siromaštvo, celibat i poslušnost treba izbjegavati. Siromaštvo koje naređuje Evanđelje u davanju je, a ne u primanju. Zakon pokazuje grijeh, Evanđelje milost, zakon ukazuje na bolest, Evanđelje ukazuje na lijek. Prvo evanđelje dano je Adamu, zatim Abrahamu. Zato se Krist po prorocima zove sin Davidov. Snaga zakona sastoji se u grijehu i zaplašivanju koje smjera popravljanju i upućuje kako treba živjeti, snaga Evanđelja obećanjem milosti i samilosti uzdiže one koji su po zakonu zaplašeni i izgubili nadu.

¹⁹ P. Skalić, op. cit., str. 692.

²⁰ »non enim sciri potest quid sit diligere Deum, nisi spiritu docente: hoc est nisi re ipsa spiritu inflammatus experiare.«, P. Skalić, op. cit., str. 698.

Milost nije kvaliteta u dušama svetih, milost je dobrohotnost Božja (benevolentia) prema ljudima, volja Božja koja se smilovala ljudima. Ljudski čini, ma kako bili dobri, nisu pravednost (iustitia). Vjera je povjerenje u Božje smilovanje. Ma kako bila djela u skladu sa zakonom, bez vjere su grijeh. Nemoguće je udovoljiti zakonu, zakon ne opravdava grijeh, nego samo ukazuje na njega. Vjerom je čovjek slobodan od svakog zakona. Krštenje i pričest znakovi su (signa) Božje milosti na Božanski način saopćeni ljudima. Drugi sakramenti izmišljeni su i ne spominje ih Sveto pismo. Smiješno je također povezivati ih s opraštenjem, opravdanjem (iustificatio). To je proizvoljno kvarenje znakova (signa) koji su božanski saopćeni. Istinska pohvala teologije sastoji se u tome da se nešto proizvoljno ne pridoda i isto tako ne oduzme. Vjera i ljubav najviša su pravila, no vjera je važnija. Skolastička su učenja skandalon jer tvrdeći iskupljivanje (satisfactiones) i djela slobode volje zatamnjuju milost (gratia).²¹ Osim pozitivnog izlaganja učenja tekst obiluje antikataličkim invektivama.

U paralelnom tekstu iz *Miscellaneorum tomus secundus* pod naslovom: »Epistemonis Catholici liber XV Theologiae, iurisprudentiae, Medicinae et Philosophiae encomium, ac brevem secundum omnes harum facultatum partes descriptionem continet« promijenjeno je temeljno konfesionalno opredjeljenje, ali je osnovna struktura ostala približno ista. Prvo je pitanje koristi ili izvrsnosti teologije. Teologija je znanost o svetim spisima i od nje nema ništa spasonosnije, ljepše, ugodnije. Ona se ovdje određuje i kao spoznaja o svim Božanskim stvarima. Božji zakoni ozdravljaju duše. Zakoni su učitelji života i vrlina. Zakon ukazuje na snagu i pojam grijeha, ali njega prati pravo (ius) koje ukazuje na djelovanje koje je u skladu sa zakonom. Savjest je prosuđivanje o tome što traži zakon. Zakon ukazuje na grijeh. Evandelje na milost i lijek. Evandelje je obećanje Božje milosti, oprost grijeha, dokaz Božje dobrohotnosti. Jedini je zalag svih obećanja Krist u kojem se stječu sva obećanja Sv. pisma. Bez zakona nemoguća je milost. Iako možemo biti sigurni da su nam grijesi oprašteni i da nam Bog dobro želi, treba podnositi križ i slijediti Krista. Djela ne opravdavaju tvorno (effective), ali bez njih ne možemo biti opravdani. Vjera bez ljubavi, bez djela koja proizlaze od ljubavi ništa ne koristi. Zakon i Evandelje sastoje se u zapovijedi i zabrani i konačno u obećanju Božje milosti. Zakon ne nalaže nemoguće. Zakonom čovjek biva vođen k spoznaji Evandelja. On potiče na spoznaju Božje moći i dobrote. U Starom kao i Novom zavjetu sadržani su i zakon i evandelje, a u vjeri djela i u djelima vjera. Cjelokupno kršćansko učenje (doctrina) sadrži mudrost (sapientia) i pravdu, pravednost (iustitia) da spoznamo, bojimo se i častimo Boga. Mudrost je nemoguća bez vjere – vjera je potrebna da bi čovjek spoznao da je Bog trojedan, da je svijet stvoren iz ničega,

²¹ Za taj prikaz protestantske teologije usp. P. Skalić, op. cit., str. 689–710.

da je Bog stvorio čovjeka i zbog ljudi podnio smrt, da je Marija djevica i majka Božja i sl. Ta je vjera svjetlost duše i temelj spasa. Mudrost (sapientia) odnosi se na teološke vrline: vjeru (fides), nadu (spes) i ljubav (charitas). Pravda, pravednost (iustitia) obuhvaća otklanjanje od zla i izvršavanje dobra. Molitva *Oče naš* predstavlja savršenu formulu molitve: traženja dobra i molbu da se izbjegne zlo. U njoj se moli i vječno i vremensko – u svrhu vječnog. Osim *Deset zapovijedi* čovjek se treba držati i drugih propisa koje propisuje tradicija crkve. Za pravo razumijevanje Pisma nužan je autoritet crkve. Ima sedam sakramenata. Sakrament je određen riječju, tj. određenim oblikom posvećenja i elementom kao što su voda, ulje, kruh, vino koji predstavljaju istinsku materiju sakramenata. Sakramenti su: krštenje, potvrda, pričest, pokora, posljednja pomast, zaređenje, ženidba. Spoznaju grijeha određuje Skalić kao sagledavanje volje da se suzdržava ili čini ono što pravednost brani, a u čemu postoji slobodna volja da se suzdržimo. Treba se čuvati grijeha osobito onih koji su korijen drugih grijeha. Najgori je grijeh protiv Duha svetoga, on je neoprostiv. Nije dovoljno promijeniti običaje i odustati od zlih djela, za počinjena zla djela nužni su pokora, dobra djela i post. Život dostojan čovjeka određuje Skalić kao život koji se živi mudro, pravedno, umjereno i hrabro. U tom smislu tumači on zahtjev da se ne skreće ni lijevo, ni desno. Skalić se pozitivno izražava o redovništvu koje je nastalo protiv iskušenja puti i svijeta, predstavlja istinsku pobožnost i uzdiže duh prema božanskom. Skalić završava pregled teologije podjelom kršćanskog učenja na mudrost (sapientia) i pravednost (iustitia).²²

Ovdje nije mjesto da se raspravlja o tome je li Skalić u prvom tekstu (Enciklopedija) adekvatno izložio protestantsko, a u drugom (Miscellanea) katoličko učenje. Također nije tema moguća motivacija ili iskrenost u prvom, odnosno drugom tekstu. Neosporno je da Skalić u prvom tekstu želi izložiti kompleks protestantskih, a u drugom kompleks katoličkih teoloških teza. Također je očito da ti tekstovi nisu rasprave ili produktivna, originalna kritička razmatranja, nego su kratke rekapitulacije ili sažeci osnovne tematike protestantske i katoličke teologije. Unatoč nekritičnosti u izlaganju pojedinog teksta, ti su tekstovi paralelno koncipirani, tj. imaju u vidu diferencije između ta dva učenja koje se posebno apostrofiraju. Nekritičnost ili oblik sažetka, kompendija općeprihvaćenih, važećih teza (ili »kao da su općeprihvaćene, važeće, neupitne«) karakterističan je i za kasnije Skalićevo izlaganje korpusa teza prava, medicine i filozofije. Ovdje je to, međutim, posebno uočljivo, jer su te dvije pohvale teologije u biti suprotstavljene, a ipak, svaka za sebe potpuno je asertorno i neproblematično izložena. Suprotstavljenost je »između« tekstova,

²² Za taj prikaz katoličke teologije usp. P. Skalić, *Miscellaneorum tomus secundus* (...), Coloniae, 1571, str. 762–789.

ona očito motivira i izbor tematike i redosljeda, suprotstavljenost nije metodološki prisutna u tekstovima – osim pojedinačnih invektiva protiv skolastičke teologije u *Enciklopediji*.

Nasuprot toj bitnoj suprotstavljenosti pohvala teologije u dva izdanja pohvala ostalih znanosti (prava, medicine, filozofije) praktički je identična. Tekst je u drugom izdanju mjestimično proširen ili preformuliran, ali to su minimalne intervencije bez ikakva značenja za sadržaj. Referirat ćemo prema izdanju *Enciklopedija* jer je to stariji i izvorni tekst, a kasnije izmjene ne mijenjaju ništa u smislu.

Pravo (*iurisprudentia*) bavi se ljudskim zakonima. O njemu ovisi cjelokupno ustrojstvo ljudskog društva. Ono omogućuje i čini čovjeka prikladnim za dobar i sretan život.²³ U smrtnom životu nema ničega što je od njega sjajnije. Po njemu najmanje stvari rastu, kao što neslogom i najveće propadaju. Ono osigurava mir i čuva institucije predaka. Da nema prava, ljudski rod bi živio život životinja. Pohvalu prava piše Skalić iz dva razloga: 1) da onima koji ga nastoje slijediti bude jasna njegova časnost i korist i 2) da potakne skrivenu vatru u ljudima koji ga se groze i izbjegavaju. Vođu ne odlikuje samo oružje nego i zakoni. Skalić ističe distinkciju između pravde (*iustitia*) i prava (*iurisprudentia*). Pravda je stalna i neprestana volja koja svakome pridaje njegovo pravo (*ius*), a pravo (*iurisprudentia*) jest znanje (*notitia*) o božanskim i ljudskim stvarima, znanost (*scientia*) o pravednom i nepravednom (*iusti et iniusti scientia*). Skalić

²³ U uvodu gdje nabroja discipline o kojima će kasnije biti riječi utemeljuje Skalić pravo (i pravno ustrojstvo društva) u istolikosti (*similitudo*) običaja i duša koja proizlazi iz pravednosti (*iustitia*) i homerskog lanca ili užeta (*illa praestantissima homerica catena*). Usp. P. Skalić, *Encyclopaediae* (...) str. 690. Što je to homerski lanac ili uže, možemo samo nagadati. U *Paulys Real – Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft* navodi se da su *catenae* lančaste bilješke uz Sv. pismo, a *catena* je i oblik retoričke figure. Za oba ta tumačenja u Skalićevu tekstu ne nalazimo nikakva uporišta. Riječ *catena* (σειρά) nalazi se u Homera na tri mjesta u *Odiseji* (22/175, 192 i 23/115) i na dva mjesta u *Ilijadi* (8/19 i 25). Za stihove u *Odiseji* čini se da se ne mogu dovesti u vezu sa Skalićem. Stihovi u *Ilijadi*, međutim, govore o Zeusovoj vlastodržačkoj moći: Zeusu je dozlogrdilo sudjelovanje bogova u trojanskoj bici i on im nadalje zabranjuje da se miješaju u borbu bilo na kojoj strani. To, međutim, nije puka zabrana. Zeus ima i moć da tu zabranu provede u djelo. On tu svoju moć izlaže bogovima slikovito: Da biste znali kolika je moja moć, zakvačite zlatno uže o nebesa i svi se na njega zakvačite. Ali mene nećete moći povući na zemlju ma koliko se trudili. Ali ako će Zeus povući uže, povući će na njemu i zemlju i more i sve bi ostalo visjeti u zraku. Čini se da je prihvatljivo pretpostaviti da se Skalićeva *illa praestantissima homerica catena* referira upravo na to mjesto u *Ilijadi*. To bi tada značilo da Skalić drži da se ljudsko društvo i pravo (*iurisprudentia*) zasniva na pravednosti (*iustitia*) i na samovolji vlastodržca koji ima moć da svoju volju sprovodi u djelo. U Cicerona, *Sest* 7, 16. postoji izraz *catena legum* (*taetra bellua constricta legum sacratarum catenis*). Izraz *catena legum* (iako bez navođenja Homera i *Ilijade*) mogao bi asociirati također na citirano mjesto iz *Ilijade*. Istini za volju treba, međutim, reći da u dva konzultirana prijevoda *Ilijade* na latinski iz 16. st. riječ σειρά nije prevedena s *catena*, nego kao *restis* i *funis*, što, dakako, ne govori u prilog izloženog tumačenja, ali ga ipak jednoznačno ne može pobiti. Grčke riječi: κλαυός, ἄλυσος, i ἄλυστιδιον koje bi mogle doći u obzir da se prevedu s *catena* ne nalaze se u Homera.

navodi distinkcije između javnog prava (*publicum ius*), javne koristi (*publica utilitas*) i privatne pogodnosti (*privatum ac peculiare commodum*), također i između prirodnog prava (*ius naturale*) i građanskog prava (*ius civile*) i prava rodova (*ius gentium*). Također razlikuje pisano pravo (*ius scriptum*) i nepisano pravo (*ius non scriptum*). Navodi se razlika između plebsa (*plebs*) i naroda. U svim tim distinkcijama ne intendira Skalić nikakve novine ili promjene, nije rukovođen nekom »utopijskom« idejom, nego izlaže pravnu strukturu i funkcioniranje svoga vremena prema važećim pravnim autoritetima. Ta struktura predstavlja red (*ordo*) za koji Skalić kaže da je gospodarica i učiteljica svih stvari. Red može biti određen samo postojećim pravnim propisima i praksom koji su stoga nužni i časni. Skalić također navodi oblike vlasništva (s obzirom na prirodno pravo) i razlikuje stvari koje pripadaju svima (voda, zrak, more, obale mora), stvari koje su javne (*publica*) (rijeke, luke), stvari koje pripadaju svima u jednoj zajednici (*res universitatis*) (kazališta), stvari koje ne pripadaju nikome (religiozne i svete) i stvari koje pripadaju pojedincima. Skalić navodi primjere pojedinih pravnih pitanja i zaključuje da bi dokidanjem znanosti civilnog prava bilo dokinuto ljudsko društvo i došlo bi do opće zbrke. Propast Rima, Atene, Perzijanaca i Hebreja proizašla je iz nepoštivanja različitih odredbi civilnog prava. Eventualne zloupotrebe prava ne govore protiv zakona, nego protiv zloupotrebe. Bez prava nitko ne može istraživati prirodu niti dobro i blaženo živjeti i ono je temelj na koji se nadograđuje djelo vječnog spasa. Što trebamo činiti, pita Skalić, da bismo se zvali slobodnim ljudima? Trebamo biti ljudski (*humani*), blagi, dobroćudni, razumni. Pretpostavka jest, dakako, pravo.²⁴

Za pohvalom prava slijedi pohvala medicine. Njene temelje vidi Skalić od početka svijeta i dokumentirane u Mojsijevim knjigama. Skalić razlikuje tri roda medicine (*tria genera*). To su empirijska medicina (*Philinus*), metodička (*Themison*) i racionalna (*Hipokrat* i *Galen*). Ti su rodovi tako povezani da se međusobno prožimaju. Hipokratova medicina (na koju se, čini se, odnosi tekst pohvale) jest pridavanje i oduzimanje onoga čega je premalo ili previše u tijelu. Druga je definicija medicine da se ona bavi onim što je zdravo, onim što je nezdravo i onim neutralnim. To nisu suprotna određenja. Prva je definicija s obzirom na učinak, a druga s obzirom na objekt znanosti. Obje se definicije slažu u tome da se medicina bavi zdravljem. Poteškoća je u tome da li medicinu treba odrediti kao znanost (*scientia*) ili kao umještost, vještinu (*ars*). Skalić određuje razliku između znanosti i umještosti, vještine u tome da se znanost preko pojmova uzroka i zaključaka bavi dokazivanjem dok je umještost (*ars*) *habitus* koji nastaje iz često ponavljanih činova. Medicina je, po Skaliću, ne samo tvorna

²⁴ Za prikaz prava usp. P. Skalić, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum (...) Epistemon*, Basileae, 1559, str. 712–725.

umješnost (*ars factiva*) nego i praktička, teorijska i poetička znanost. Na temelju jednog te istog predmeta, na univerzalni metafizički način, ona je tako općenita da je u svim znanostima i da su sve znanosti u njoj. Skalić se slaže s tezom da se ne treba baviti jednom stvari jer nema znanosti o jednoj stvari, nego se sve prožimaju. U svakoj znanosti ima toliko znanosti koliko ima različitih predmeta. Nadalje razlikuje Skalić dijelove medicine: fiziologiju koja istražuje ljudsku konstituciju, higijenu koja razmatra zdravlje i brine da tijelo ne bi oboljelo, etiologiju, što se zove i patologija, koja istražuje uzroke, stanja i znakove, simptomatiku koja izlaže simptome i terapeutiku koja tjera bolest i uspostavlja zdravlje. Medicina nije neka posebna znanost, nego je ona u svakoj znanosti i sve su znanosti uključene u medicinu. Svrha svih dijelova i vrsta medicine jest zdravlje (*sanitas*). Skalić nadalje izlaže učenja onovremene medicine prema izloženoj shemi. Iz tog izlaganja proizlazi, kaže Skalić, da svatko pametan treba poštivati medicinu i liječnike. Potrebno je čuvati se bolesti (što omogućava medicina) da bi život bio ugodan i dostojan čovjeka. Ono što nas se tiče i bez čega ne možemo biti treba poštivati i njegovati – a takva je uz prethodne znanosti i medicina.²⁵

Posljednja je pohvala pohvala filozofije. Filozofija se u skladu s etimologijom određuje kao nastojanje oko mudrosti (*studium sapientiae*) i znanje o ljudskim i božanskim^{25a} stvarima (*divinarum humanarumque rerum notitia*). Filozofija je znanost (*scientia*) o uzrocima, stanjima (*affectus*) i riječima u kojima su sadržane te stvari. Filozofija je znanost u onoj mjeri u kojoj je ta spoznaja moguća samom ljudskom razumu i ta je spoznaja povezana s nastojanjem za dobrim životom (*cum studio bene vivendi coniuncta*). Filozofija je opći ili generalni uzrok svih disciplina i obuhvaća i teološke i pravne i medicinske pojmove (*rationes*). Iz metafizike ili prve filozofije koju Skalić naziva nadnaravnom filozofijom (*philosophia supernaturalis*) proizlazi teologija, tj. teologija koja je dostupna ljudskom duhu (*humana mens*), a ne teologija Objave. Iz prirodne filozofije proizlazi medicina i četiri matematike. Iz moralne filozofije

²⁵ Za prikaz medicine usp. P. Skalić, op. cit., str. 725–737.

^{25a} Napominjem da pišem Bog kada je riječ o Bogu tri velike monoteističke religije, o Bogu u židovstvu, kršćanstvu, islamu. Pišem, međutim bog kada je riječ npr. o bogu u Aristotela ili Platona. Također pišem Božanski ukoliko se odnosi na Boga – čime se izražava apsolutna Božja transcendentnost i mogućnost samo analognog govorenja o Bogu. Pišem božanski – ako se odnosi na filozofiju, odn. metafiziku, jer se tim izrazom intendira prvenstveno odvojeno i nepromjenljivo biće – odvojene supstancije. Koliko je ta distinkcija smisljeno opravdana – toliko ju je teško konzekventno provoditi i nepreciznosti su neizbježne. Jedan primjer: Ako govorimo o Petrićevom tumačenju boga u predsokratovaca – treba li pisati kako sam napisala, ili s velikim slovom? Iz suvremenog razumijevanja predsokratovaca treba pisati kako sam napisala. Iz Petrićeva horizonta razumijevanja trebalo bi pisati: Bog u predsokratovaca, jer Petrić sagledava predsokratovce u vidu jedne sinkretističke teologije. Bez obzira na nužne nepreciznosti ta distinkcija važna je i treba pokušati da se što korektnije primijeni.

proizlaze ekonomija i političke discipline iz kojih se derivira pravo (ius). Racionalna filozofija formulira pak metodu kojom se ostale znanosti služe.

Skalić zatim prelazi na diobu filozofije u modificiranoj peripatetičkoj maniri. Teorijska filozofija dijeli se na realnu i racionalnu. Realna filozofija sadrži metafiziku, fiziku i matematiku, iz racionalne filozofije proizlaze discipline triviuma (gramatika, dijalektika, retorika). Praktička filozofija sadrži aktivnu filozofiju (ph. activa – etika, ekonomija, politika) i tvornu filozofiju (ph. factiva) koja sadrži različite vještine ili umještosti (artes operariae).

Skalić ukratko referira o pojmovima i sadržaju pojedinih filozofskih znanosti. *Metafizika* raspravlja o biću (ens), njegovim dijelovima i trpnjama, o supstanciji, akcencijama, jednom, mnogom, o stvari, o istinitom i dobrom. Tekst predstavlja ustvari kratki indeks pojmova i tema Aristotelove *Metafizike*. Skalić navodi i Aristotelovo određenje da je teorijska znanost poradi sebe same, a ne poradi nekog djela. Skalić to izvodi za metafiziku na sljedeći način: Metafizika je znanost o netjelesnim, nadnaravnim (supra naturam) stvarima, znanost o Bogu i duhovima (spiritus) – u skladu s ljudskim mogućnostima – o inteligencijama i o apstraktnim supstancijama. Naš razum ima u sebi nešto božansko po čemu je moguća znanost o spoznatljivom. Ta je znanost dokazna (per demonstrationem) jer izlaže predmet, dijelove i svojstva predmeta i principe ili uzroke predmeta. Iz toga proizlazi pohvala metafizike, naime, da je spekulativna znanost, pronađena zbog samog znanja, a ne zbog vremenske (temporalis) koristi, niti zbog nekog djela.

Usput rečeno: radi se o značajnoj modifikaciji aristotelovskog smisla u određenju »zbog samog znanja«. Skalić je generano odredio korist i cilj filozofije u težnji za dobrim životom (cum studio bene vivendi). To je određenje u suprotnosti s aristotelovskim određenjem teorijske znanosti, koja je »poradi sebe same«, a ne poradi neke koristi. Rukovođen idejom jednog generalnog cilja ili svrhe znanosti – a to je korist za čovjeka – tumači on Aristotelovo određenje »ne zbog neke koristi« u smislu: ne zbog neke *temporalne koristi*. Korist metafizike nije u temporalnom i tjelesnom smislu, nego u nad-vremenskom i nad-tjelesnom smislu. Teza o vremenskoj ne-koristi metafizike nadovezuje se na određenje metafizike kao znanosti o netjelesnim stvarima, inteligencijama i Bogu te predstavlja ustvari tezu o nadvremenskoj i *nad-naravnoj koristi* metafizike.

Metafizika je nadalje, prema Skaliću, najslobodnija i nije ljudsko vlasništvo (humana possessio); najbožanskija je znanost jer razmatra o božanskim stvarima i prvim uzrocima, o Bogu i odvojenim supstancijama. U najvećoj mjeri posjeduje je Bog čija spoznaja ne ide *a posterioribus*, od onog kasnijeg, nego iz izvora stvari koji je sama. Metafizika je božica znanosti i božanski posjed. Počinje od neznanja uzroka (ignorantia causarum), a njena je svrha ili kraj (finis) spoznaja uzroka

i principa sveg bića. Metafizika razmatra sve rodove uzroka i prve principe dokazivanja (zajednički pojmovi duše), ali i sve odvojene supstancije. Stoga uključuje i matematičke forme. Konačno istražuje metafizika prve i univerzalne uzroke bića kao što su inteligencije koje kretanjem neba uzrokuju niže stvari i Boga koji je prvi i najuniverzalniji uzrok sveg bića.

Treba također podsjetiti na to da je ovo određenje i pohvala metafizike kao božice znanosti koja kulminira u tezi da je Bog najuniverzalniji i prvi uzrok sveg bića uzeta (i) iz izdanja *Enciklopedije*, dakle iz protestantskog Skalićeva razdoblja – što je (bez obzira na ogradu da je metafizička spoznaja ograničena na ono što je ljudskim razumom spoznatljivo) za protestantsku ideju filozofije i odnosa filozofije i teologije podosta neuobičajeno.

Fizika ili prirodna filozofija raspravlja o tjelesnim stvarima u prirodi, o tjelesnom biću ili pokretnom tijelu ukoliko je podložno kretanju i promjeni. Ponajprije raspravlja o univerzalnim principima, zatim o uzrocima prirodnih stvari i učincima (effectus), o trpnjama ili afekcijama, o svojstvima i akcidenacijama. I taj je tekst indeks aristotelovskih pojmova i tema. Osim tema iz Aristotelove *Fizike* upućuje Skalić na tekst *Meteorologica* i na tekst *O duši*. Fizika, po Skaliću, obuhvaća i astronomiju i astrologiju, a iz nje proizlaze aritmetika, glazba i medicina.

Moralna filozofija (moralis philosophia) koja se svodi na praktičku aktivnu filozofiju raspravlja o običajima (mores) i životu ljudi. Pridružuju joj se ekonomika i politika (koja je povezana i s pravom). Temeljni je pojam vrlina (virtus). Vrlina je izborni habitus (habitus electivus) koji potiče volju da se pokori ispravnom razlogu i njezina je posljedica srednjost (mediocritas) u učincima i djelovanjima. Izborni habitus znači habitus sa znanjem i prihvaćanjem – koji djeluje na temelju suda i promišljeno. Moralna je vrlina voljna – povezana s mogućnošću pogreške i djelovanjem. Osim izbornog habitusa razlikuje Skalić tjelesni habitus (kao npr. ljepota), spiritualni sustvoreni habitus (znanje u anđelima), spiritualni, uliveni habitus (vjera, nada, ljubav), spiritualni stečeni moralni habitus (moralne vrline) i intelektualni praktički i spekulativni habitus čija je svrha djelo i znanje. Skalić razlikuje dva roda (genera) vrlina – intelektualne vrline (kao znanost – scientia, mudrost – sapientia) koja je znanost o onom što je najvrednije u prirodi i sam razum – intellectus ipse (koji je habitus principa) i umješnost (ars) i razboritost (prudentia). Umješnost je habitus koji se djelatno odnosi na ono što može biti i drugačije. Razboritost je habitus u odnosu na ljudsko dobro i zlo koji smjera nekom djelovanju i obuhvaća promišljenu odluku, dobro svjetovanje i razumnost. Skalić navodi pojedine moralne vrline (hrabrost, umjerenost, skromnost, pravednost itd.) i zaključuje da su moralne vrline u vezi s promjenama i osjećajima i u vezi s pogodnostima ili nepogodnostima sudbine.

Pri kraju navodi Skalić dijelove racionalne filozofije: gramatiku, dijalektiku i retoriku koje – po Skaliću – ne treba široko hvaliti ili prikazati jer čitalac bez njihova poznavanja ne bi ništa shvatio od onoga što je rečeno o prethodnim znanostima.²⁶

Na kraju teksta dodaje Skalić još neke opće napomene o znanostima i čovjeku.

Ogromna korist prije izloženih znanosti vidi se i u tome što su joj se svi ljudi divili. Skalić navodi Ambrozija, Hilarija, Augustina, Eusebija, Hrisostoma, Klementa, Hieronima, Alberta, Herila. Svi Grci, Pitagora, Platon, Aristotel i Ciceron uviđali su njihove koristi, što se vidi i po tome da su čovjeka zvali mikrokozmosom. To znači da je čovjek primjeren i prikladan za sve stvari i da je prijemčiv (*capax*) u nekom odnosu, na neki način (*proportione quadam*) za sve stvari. To znači da ga treba razmatrati paralelno ili zajedno s velikim svijetom (*maior mundus*).²⁷ To se vidi i po tome što je čovjek u stanju nevinosti (*in statu innocentiae*) životinjama davao različita imena. Po tome se vidi da je Bog čovjeku dao svoju sličnost (*suam similitudineum*) u svojoj slici. Čovjek je tako (bio?) drugi bog na zemlji (*alter Deus in terris*) kojem je sve pod nebom i zemljom (bilo) podložno.²⁸ U prirodi nema ničega s čime čovjek ne bi imao neku sličnost. To su izrazili i Arapi kad su smatrali da razum počinje od sebe (*a se incipere*) i da se reflektira k sebi (*ad se reflecti*) – time su smatrali da ljudski razum stoji u nekoj proporciji prema beskonačnom (*habere proportionem infiniti*).²⁹ S time u vezi upućuje Skalić na Picovu tezu da sve treba prvo upoznati. Skalić navodi da je on sam u tome slijedio Pitagoru, Aristotela i Pica i završava pozivom da se traži istina u različitim filozofskim pravcima.³⁰

Dvije stvari možemo zaključiti neposredno iz tog kratkog pregleda sadržaja Skalićeve rasprave: *Pohvala znanosti*. 1) Skalićeva je rasprava koncipirana paralelno Picovoj: *Oratio de hominis dignitate*. Skalić se poziva na Pica i kompilira neke njegove teze – a to su prije svega teze o potrebi poznavanja svih filozofskih pravaca i teza da u svakom filozofskom pravcu ima nešto istinito čega nema u drugima. Tim paralelizmom branimo u prvoj instanciji pokušaj da se u generalnoj temi »o čovjeku« polazi od rasprave čija je tema »pohvala znanosti«. Usput spomenimo i to da se Skalićeva »pohvala znanosti« završava tezom o čovjeku kao mikrokozmu i kao »drugom bogu«.

²⁶ Za prikaz filozofije usp. P. Skalić, op. cit., str. 737–749.

²⁷ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 749.

²⁸ Usp. isto mjesto.

²⁹ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 750.

³⁰ Usp. isto mjesto.

Iako je paralelno koncipirana Picovoj raspravi *O dostojanstvu čovjeka* i iako se mjestimice nalaze i kompilacije iz te Picove rasprave, Skalićeva *Pohvala znanosti* nije kompilacija ili čak plagijat Picove rasprave. Ona u biti sadrži posve drugu koncepciju znanosti i čovjeka nego je to kod Pica. Skalićevo izlaganje znanosti u osnovi prati tadašnji znanstveni pogon i funkcionirajuću znanstvenu praksu koju konfesionalne razlike između katolicizma i protestantizma (osim u odnosu na teologiju) ovdje još ne nastoje promijeniti. Unatoč izričitom plediranju za pluralizam filozofskih pravaca Skalićevo se izlaganje sadržaja znanosti u temeljnom orijentira prema peripatetizmu. Terminologija i podjele svjedoče izričito o peripatetičkoj provenijenciji. Pritom treba istaknuti da se ni na kojem od tih područja koja izlaže (teologija, pravo, medicina, filozofija) Skalić ne pokazuje kao originalan ili produktivan mislilac. Područje svake pojedine znanosti izloženo je bez naznake problema, dilema, različitih principa i pokušaja rješenja, bez kritike suprotnih mišljenja i bez obrane vlastitog – asertorno i kategorički, jasno sugerirajući mišljenje da se radi o pohvali postojećeg. Dok je Picova rasprava *O dostojanstvu čovjeka* apologija nepostojećeg (u smislu funkcioniranja u školskim programima), čak relevantnim društvenim instancijama suspektnog i neprihvatljivog, dotle je Skalićev tekst *O pohvali znanosti* pohvala postojećeg (prilagođena svaki put konfesionalnoj sredini).

Ono što je danas tu interesantno i što Skaliću može dati prednost i pred Picovom nadahnutom riječi o čovjeku događa se na neki način »između« teksta, u ideji zašto znanosti uopće treba hvaliti, u ideji korisne znanosti. U razdoblju humanizma i renesanse nailazimo na niz spisa koji raspravljaju o problemu znanosti i odnosima među znanostima. Ti spisi impliciraju i određeno razumijevanje čovjeka, njegova zadatka i njegovih (spoznajnih) mogućnosti. Neki od tih spisa tu relaciju imaju neposredno pred očima i izražavaju je u naslovu, kao npr. Pico u *Govoru o dostojanstvu čovjeka* i Grisogono u spisu: *O ljudskoj sreći*.³¹ Drugi raspravljaju izričito o znanostima kao npr. Salutati, *De nobilitate legum et medicinae*³² i F. Petrić: *Deset dijaloga o povijesti, Deset dijaloga o retorici*³³ i P. Skalić: *Pohvala znanosti*.

Bez obzira na sadržajne razlike koje proizlaze iz predmeta znanosti o kojoj se svagda radi i osnovnog filozofskog usmjerenja autora kao zajednički problem i crvena nit može se utvrditi napetost između pojmova *certitudo* i *utilitas* (znanosti). Ne možemo ovdje ući u detaljne analize, ali ćemo se odvažiti na jednu generalizirajuću tezu: autori koji se osjećaju prisiljeni inzistirati na *certitudo* (sigurnosti ili znanstvenosti) znanosti ostaju u znatnoj mjeri fiksirani tra-

³¹ Usp. Federici Chrisogoni (...) *de humana felicitate* (...), Venetiis, 1528.

³² Usp. C. Salutati, *De nobilitate legum et medicinae* (1399), Firenza, 1947.

³³ Usp. F. Petrić, *Deset dijaloga o povijesti* (1560), Pula–Rijeka, 1983.

dicionalnim platoničko-peripatetičkim pojmom znanosti. Kao jedna od konsekvencija može se pritom pokazati nemogućnost znanosti o ljudskim fenomenima (Petrić).³⁴ Rezignacija, međutim, s obzirom na *certitudo* znanosti i isticanje *utilitas* znanosti, korisnosti znanosti može pokazati znatnu dezorijentiranost u sadržaju i sistematici znanosti, ali ujedno izražava želju za jednim novim određenjem znanosti. Ono što se pritom predočava kao najizvrsnija znanost ili ideal znanosti određeno je sadržajem prezentnog, npr. kao astrologija (Grisogono) ili neki konglomerat znanstvenih disciplina (Skalić) i onima koji traže preteče novovjekovne znanosti u renesansi predstavlja to frustraciju i razočaranje. Pri određenju korisne znanosti mogu se, međutim, pojaviti karakteristike, kao npr. predviđanje kontingentnog (Grisogono) i aspektualnost i načelna otvorenost znanstvenih spoznaja (Skalić) koje nisu imale nikakva smisla u okviru tradiranog pojma znanosti. Te karakteristike nemaju ulogu koncipiranja ili zasnivanja novog pojma znanosti, ali igraju ulogu u rastakanju tradicionalnog pojma i svjedoče o nekoj svijesti da tradirani pojam ne zadovoljava potrebe koje čovjek postavlja svojem znanju.

Pridemo li s navedenim razmišljanjima izloženom Skalićevu tekstu nadaje se sljedeće: izvrsnost znanosti određuje se u odnosu korisnosti koju pojedina znanost ima za čovjeka. U skladu s viđenjem čovjeka kao spoja vremenskog i vječnog i nadređenosti vječnog vremenskom najizvrsnija je teologija. U vremenskom redu najvažniji je zadatak ustrojstvo međusobnog ljudskog odnošenja – zato za teologijom slijedi jurisprudencija. Pretpostavka funkcioniranja čovjeka u društvu jest zdravlje – zato za pravom slijedi medicina. Pritom je značajno da je medicina – kao znanost o ljudskom zdravlju ili čovjeku koji uredno funkcionira – na neki način sve znanosti.

Interesantan je i posljednji položaj filozofije iz koje se, po Skaliću, izvode sve znanosti (i teologija i pravo i medicina). Po tome bi se možda očekivalo da filozofija u pohvali dođe na prvo mjesto. Iz teksta, međutim, proizlazi da ono po čemu (najvjerojatnije) Skalić određuje filozofiju kao izvor svih znanosti nije njezina sveobuhvatnost ili općenitost, nego kategorijalni aparat koji filozofija daje na upotrebu drugim znanostima. Filozofija formulira pojmove na temelju kojih znanosti obrađuju svoj predmet i donose korist čovjeku. Pojmovni aparat i sadržaj znanosti jesu u Skalića tradirani sadržaji, ali bez identificiranja različitosti filozofskih pristupa ili pravaca. Istinitost učenja nije funkcija sustava, nego sustavom neobrazloženi i neutemeljeni istiniti uvid. A takvih može biti principijelno neograničeno. Bez dvoumljenja zamjenjuje Skalić u *Miscellanea II* prikaz protestantske teologije katoličkom – bez konsekvencija za prikaz

³⁴ Usp. M. Girardi-Karšulin, Frane Petrić. Od »antropološkog« problema do novoplatoničkog sustava, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 33–34, 1991, str. 139–158.

ostalnih znanosti. Sa suvremenim enciklopedijskim pothvatima čini se da Skalić dijeli uvjerenje u otvorenost, dopunjivost, usavršivost znanstvenih spoznaja.

Tradiranu ideju znanosti čini se da razbija i Skalićeva interpretacija medicine kao znanosti (scientia) i istovremeno umijeća (ars). Medicina je znanost jer je spoznaja uzroka (ratione causarum) i jer izvodi zaključke iz premisa (ratione conclusionum). Medicina je vještina ili umijeće jer je empirijska. Medicinska znanja nisu samo spoznaja uzroka i zaključivanje na posljedice nego i spoznajna stanja (habitus) koja su proizašla iz često ponavljanih djelovanja (ex saepe iteratis actibus).³⁵ Obje te teze: 1. da je znanost spoznaja uzroka i da prosljeđuje zaključcima i 2. da vještina, umijeće (ars ili τέχνη) proizlazi iz ponovljenih iskustvenih akata mogu se smatrati peripatetičkim dobrom. Ono što ni u kojem slučaju ne može biti peripatetičke provenijencije jest ideja da jedna te ista znanost istovremeno jest i znanost i umijeće. Ne želimo prenapeti tezu i sugerirati da tu Skalić ima u vidu eksperimentalnu znanost jer se tu očito ne radi o planski provociranom, nego spontanom iskustvu, ali teza o jedinstvu znanosti i vještine, umijeća svakako razbija peripatetičke okvire.

Istakli bismo još jednu Skalićevu tezu iz protestantskog perioda. Kritizirajući spekulacije o Trojstvu Skalić postavlja tezu da je Bog svojem sinu dao tijelo (meso – carnem) da bi čovjeka odvratio od kontemplacije Božjeg veličanstva (koje je nepronicio) i priklonio ga razmatranju tjelesnog, tj. ljudske krhkosti (fragilitas).³⁶ Nedostupnost apsolutnoga rezultira, dakle, pozivom i porivom za istraživanjem kontingentnog. Ta je teza nedvosmisleno protestantske provenijencije i ona se u tekstu iz *Miscellanea II* više ne pojavljuje. Ona, međutim, svjesno ne uključuje nikakvu ideju »nove znanosti« kako je očito iz prikaza ostalih znanosti, ali narušava tradiranu arhitektoniku i hijerarhijsku strukturu znanosti.

U katoličkom Skalićevu periodu nailazimo, međutim, na tezu koja je sadržajno potpuno drugačija, ali u svojim konzekvencijama pokazuje sličnu ulogu destrukcije tradirane znanstvene arhitektonike.

U zbirci: *Miscellaneorum de rerum causis et successibus* nailazimo na tekst pod naslovom: »De philosophia, an sit homini christiano necessaria.«³⁷ To je kraći tekst koji raspravlja o odnosu teologije i filozofije, odnosno o odnosu teologije prema svim drugim (profanim) znanostima.

Prva je teza da je filozofija nužna jer je Bogom dana (divinitus hominis infusa). Ta se teza obrazlaže tako da je duh čovjeka stvoren na sliku Božju.

³⁵ Usp. P. Skalić, *Encyclopaediae (...) Epistemon*, Basileae, 1559, str. 727.

³⁶ Usp. P. Skalić, op. cit., str. 692.

³⁷ *Miscellaneorum de rerum causis et successibus (...) libri septem*, Coloniae, 1570, str. 57–59.

Nasuprot toj tezi razlikuje Skalić otvorenu spoznaju Boga (aperta notitia) i razgovjetnu distinktnu spoznaju Boga (notitia distincta). Distinktna spoznaja – koja proizlazi iz toga što je čovjek (kao i sva bića) stvoren na sliku Božju (in imagine) – iz razloga koji ostaje taman i nepronijljiv (occulta quadam ratione) – rada propise i učenja (praecepta) filozofije, lijekove liječnika i zakonske propise. Navedene su tu znanosti (jurisprudencija, medicina i filozofija) koje je Skalić obuhvatio (uz teologiju) u *Pohvali znanosti*. S druge strane, čovjek je stvoren prema sličnosti Božje slike (ad similitudinem illius imaginis) koja je čovjeku dana po Kristu i to je otvorena spoznaja (cognitio aperta) po kojoj je moguć spas i vječni život.

Nastojanje oko filozofije (tj. znanosti) odnosi se prema kontemplaciji Božanskih stvari (tj. teologiji) kao zbrkana spoznaja ili znanost (confusa scientia) prema razgovjetnoj (scientia distincta). Spoznaja znanosti je, dakle, otvorena, ali zbrkana. Filozofija koja obuhvaća sve znanosti (scientias), sve vještine ili umijeća (ars) i sve sposobnosti (facultates) s jedne strane očito pridonosi teologiji; s druge strane je problematično, kako ona kao ljudski razum može išta pridonijeti božanskom razumu (teologiji). Iz toga proizlazi određenje filozofije kao sluškinje ili ropkinje teologije (ancilla vel famula) i razlikovanje upotrebe filozofije od njezine zloupotrebe (usus, abusus).

S obzirom na upotrebu i zloupotrebu razlikuje Skalić *filozofiju ovoga svijeta* (*philosophia huius mundi*) i *filozofiju onoga svijeta* (*philosophia illius mundi*). Filozofija ovoga svijeta temelji se na osjetilima (sensus) i raspravlja o stvarima zbrkano i indirektno (confuse atque oblique) iz čega proizlazi da u pravom smislu ne dopire ni do uzroka ni do posljedica. O toj filozofiji Skalić uopće ne želi govoriti i ona se, dakle, i ne odnosi na prije spomenute discipline. O kome ili čemu se konkretno radi, to Skalić ne kaže. Možemo samo nagađati da se eventualno tu radi o epikureizmu ili sl.

Filozofija, međutim, koja u pravom smislu (proprie) istražuje uzroke stvari temelji se na razumu (ratio) i podliježe sudu razuma (eiusque iudicio subicitur). Takva je filozofija nužna i uvjet za postizanje teološkog habitusa (dispositio ad acquisitionem Theologici habitus).

U tom kontekstu uspoređuje Skalić (pozivajući se na Filona)³⁸ teologiju i filozofiju sa Sarom i Hagarom: Hagara je sluškinja, Sara gospodarica. Hagara je bila plodna prije nego što je Sara rodila, tj. »prije nego pristupamo božanskim

³⁸ Spomenimo da Skalić netočno identificira mjesto na kojem Filon izlaže usporedbu Sare i Hagare s teologijom i filozofijom. Skalić kaže da se taj tekst nalazi u *De officio mundi*, a on se ustvari nalazi u tekstu *Legum allegoriarum* lib. III, 244–245. (Philonis Alexandrini opera quae supersunt, vol 1, Berolini 1896 /reprint 1962/, str. 167.). Prijevod Filonova teksta glasi: »S druge se pak strane treba pokoravati ženi kakva je srećom bila Sara, vladajuća vrlina. A pokoravao joj se mudri Abraham kad

i višim stvarima«. Sin sluškinje Hagare – Išmael igrao se sa sinom gospodarice Sare – Izakom, ali oni nisu sudionici u nasljedstvu, nego su potjerani. Isto tako, ističe Skalić, treba izbjegavati filozofiju kada se igra s božanskim stvarima i prezire ih, jer je privrženija osjetilima, nego razumu. Skalić usporedbu završava upućivanjem na Sv. Pavla: na taj način (dakle u smislu usporedbe sa Sarom i Hagarom) treba shvatiti učenje (sententia) Sv. Pavla da je filozofija i nužna i korisna.

Pri toj Skalićevoj usporedbi teologije i filozofije sa Sarom i Hagarom treba imati u vidu neke činjenice. Određenje filozofije kao *ancilla theologiae*, najranije potvrđeno od Petra Damijanija (†1072), u obliku kako je formulirano u Tome Akvinskog (a – filozofija je istinita spoznaja svijeta prije Objave koju vjera pretpostavlja; b – slikoviti prikaz sadržaja vjere; c – korisna u borbi protiv napada na vjeru) mjerodavno u katoličkom krugu, potječe povijesno vrlo vjerojatno od Filonove usporedbe sa Sarom i Hagarom. U katoličkom krugu nisam uspjela, međutim, naći izrečenu relaciju između ancilla-figure, Filona i starozavjetnog teksta (što, doduše, ne znači da ona tamo ne postoji, ali, ipak, da je vrlo ili izuzetno rijetka). Čini se da je uzrok neprisutnosti ili nestanka usporedbe teologije i filozofije sa Sarom i Hagarom sadržajne i stvarne prirode. U katoličkom je krugu, naime, preostao hijerarhijski moment služenja i vladanja, ali je izostao moment protjerivanja. To ima za konzekvenciju da teologija u zbiljskim okolnostima života (potreba za slikovitim prikazom i borba s nevjernicima) ne može biti bez filozofije, ali i to da je filozofija obvezana zahtjevu da bude *preambula fidei*. Konkretno i povijesno znači to čuvanje peripatetičke, aristotelovsko-tomističke jezgre filozofije. U *ancilla*-figuri filozofije apostrofirana je prvenstveno peripatetička metafizika, a ne sve sekularno znanje ili sve sekularne znanosti (kao kod Skalića).

U protestantskom krugu pojavljuje se ancilla-figura u relaciji prema starozavjetnom tekstu o Sari i Hagari (s citiranjem Filona ili bez citiranja) i izražava uglavnom negativni stav prema (postojećoj) filozofiji.³⁹

je svjetovala što treba. Već mu je prije naime – dok još nije postala savršenom nego je još prije nego što je promijenila ime filozofirala o nadzemaljskim stvarima – jer je znala da ne bi mogla radati iz savršene vrline, svjetovala da od sluškinje, to jest od sveopćeg obrazovanja, rada djecu, od Hagare (Gen. 16, 2 i dalje), što znači boravak u tuđoj zemlji (παροικησις). On se naime – jer je nastojao oko toga da obitava u savršenoj vrlini – prije nego što je bilo zapisano njezinu gradu družio sa sveopćim naučima da bi se s njihovom pomoću nesmetano uputio k savršenoj vrlini. Zatim, čim je vidjela da je usavršen i da već može sijati premda je on, budući zahvalan za učenja s pomoću kojih je sebi pribavio vrlinu, veoma držao do toga da ih sebi izmoli, smirit će se zahvaljujući Božjem proroštvu koje je zapovijedalo: 'U svemu što god rekne Sara, slušaj njezin glas!' (Gen. 21, 12). Neka svakomu pojedinomu od nas bude zakonom ono što odlučuje vrlina. Ako naime imamo volju slušati sve što svjetuje vrlina, bit ćemo sretni.« (Prev. A. S. Kalenić)

³⁹ Usp. Matija Vlačić Ilirik, *O načinu razumijevanju Svetoga pisma*, Zagreb, 1993, str. 116.

Vratimo se Skaliću. Skalić rabi usporedbu teologije i filozofije sa Sarom i Hagarom u »Eulogusu« iz izdanja *Enciklopedije*, ali također i u paralelnom tekstu: »De anima separata eiusque passione« iz izdanja *Miscellaneorum tomus secundus* kao i u tekstu koji izlažemo: »De philosophia, an sit homini christiano necessaria« iz izdanja *Miscellaneorum de rerum causis et successibus*.⁴⁰ Skalić prenosi, dakle, tu usporedbu iz protestantskog perioda u katolički. U Skalićevoj ancilla-figuri prisutan je moment protjerivanja ili odbacivanja, ali u tom smislu da filozofiju treba izbjegavati ukoliko se igra sa svetim stvarima i prezire ih (ludit cum rebus divinis, easque contemnit). U odnosu na ancilla-figuru iz katoličkog horizonta Skalić ne misli na odnos teologije i peripatetičke metafizike, nego na sve znanosti od kojih su u tekstu imenovane: metoposkopija, hiromantija, pravo i muzika – dakle nijedna od znanosti koje su u peripatetizmu određene kao teorijske. U Skalića je prisutan moment protjerivanja filozofije – ali ne u tom smislu da je filozofija, odn. da su sekularne znanosti nepotrebne i neistinite, nego u tom smislu da one, iako korisne, potrebne i na svoj način istinite, ne mogu imati riječi u teološkim problemima. Slika *protjerivanja* nema vremensko značenje: do Objave su znanosti bile dobre, nakon Objave škodljive i izlišne (kao možda kod Filona),⁴¹ nego značenje razgraničenja kompetencija. Filozofija kao *ancilla* znanost je koja ne zadire u božanske stvari i ona je na svom području dobra i korisna ili, da parafraziramo Skalićeve riječi iz »Pohvale teologije« u *Enciklopediji*: filozofija je razmatranje tjelesnog, odn. čovjekove trošnosti (carnis adeoque fragilitatis nostrae contemplatio), na svom području korisna i potrebna, ali ne smije zakoračiti na područje znanosti o Božanskim stvarima.

U tekstu koji izlažemo: »De philosophia an sit homini christiano necessaria« to se iskazuje i drugačije, na prvi pogled i suprotno: teologija je distinktna (razgovjetna) i otvorena spoznaja Boga, filozofija je također znanje Boga (notitia Dei), ali tamnije i zbrkano znanje. Razgovjetno i otvoreno znanje o Bogu proizlazi iz slike otkupljenja (per imaginem redeptionis nobis innotuit),

⁴⁰ Usp. P. Skalić, *Encyclopaediae (...) Epistemon*, Basileae, 1559, str. 166. (Ovdje Skalić također citira Filona kao izvor, ali ne navodi uopće mjesto) i *Miscellaneorum tomus secundus*, Coloniae, 1571. str. 162. i *Miscellaneorum de rerum causis et successibus*, Coloniae, 1570. str. 58.

⁴¹ Smisao Filonove, Vlačićeve i Skalićeve usporedbe značajno se razlikuju. Filon iskazuje izrazito negativan stav prema sekularnim znanostima čiju opravdanost shvaća kao vremenski ograničenu – do plodnosti Sare. Bitno je da se čovjek na upozorenje vrline (Sare) u određenom času od njih treba odvratiti. Kod Vlačića otpada moment odbacivanja, protjerivanja, ali je istaknut moment služenja. Pritom Vlačić misli prvenstveno na dijalektiku, gramatiku i retoriku i ističe njihovu služnu korisnost teologiji, kao i to da im ne može biti povjeren sud o teološkim pitanjima. Skalić kao i Filon pod filozofijom, Hagarom podrazumijeva sve sekularne znanosti, ne samo znanosti peripatetičkog sustava nego sva znanja koja u njegovo doba imaju oblik neke cjelovite sustavnosti i koja se pozivaju na prirodno svjetlo ili razum (ex imagine creationis). Slika protjerivanja Hagare, filozofije, odn. sekularnih znanosti ustvari je izraz za nedopiranje prirodnog svjetla do autentične teološke problematike.

tamnije i zbrkano znanje filozofije proizlazi iz slike stvaranja (ex imagine creationis originem traxit). I teologija kao otvorena i razgovjetna znanost i filozofija kao tajnija i zbrkana znanost jest neko znanje o Bogu. Za teologiju, međutim, kaže Skalić da je *cognitio Dei* – spoznaja Boga, dok je filozofija *notitia Dei* – neko znanje o Bogu i poznanstvo s Bogom. Prva proizlazi iz otkupljenja – dakle novozavjetne Objave, druga iz samog stvaranja. Ona je, dakle, poznanstvo sa Stvoriteljem preko spoznaje o stvorenom stvorenju – što bi (uz Skalićevo navođenje znanosti o kojima se radi) nagoviještalo vezu s citiranim određenjem iz *Enciklopedije*.

U prilog tom shvaćanju govori i sljedeće: na prigovor da znanost (scientia) ne proizlazi iz slike stvaranja, nego iz obećanja stare zmije u raju odgovara Skalić da zmija nije autor, tj. stvoritelj ni stabla, ni znanosti, nego autor saopćavanja istinskog dobra kao prividnog dobra. Zmija nije autor znanosti, nego autor zloupotrebe znanosti. Ipak postoji po Skaliću veza znanosti i zmije koja u tom odnosu enigmatički izražava *vrijeme*. Znanosti nisu odjednom i gotove dane, nego *nastaju* i *usavršavaju se* tijekom vremena, ne linearno, nego krivudavo, »zmijajući se« (serpendo). I to je sudbina ljudskog roda (Deinde genium hominis) – zaključuje raspravu Skalić.

Idejom korisne znanosti (nasuprot teorijskoj znanosti) i idejom znanja o Bogu (nasuprot spoznaji Boga) koje je ustvari krivudajuće, »zmijajuće se« znanje »o našoj trošnosti« ili znanje o stvorenom stvorenju iskazuje Skalić nezadovoljstvo u odnosu na školskim pogonom njegovani tradirani aristotelovsko-novoplatonički ideal znanosti. Pritom se gubi ideja sistema, providne i razlozima izvedene ovisnosti o jednom i Prvom i transformira se u kumulativni program *Enciklopedije* ili spisa koji obuhvaća različita, a čovjeku korisna znanja (*Miscellanea*) zahvaćena u jednom povijesnom trenutku na njihovom krivudavo-zmijskom putu u vremenu.

Još na kraju nekoliko riječi o naslovu: P. Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti. Na početku smo branili naslov i pristup ovog rada o Skaliću u okviru teme: »problem čovjeka u spisima Skalića (i Petrića)« odnosom analiziranog Skalićeve spisa *Pohvala znanosti* prema Picovom *Govoru o dostojanstvu čovjeka*. Tome sada dodajemo: ovaj rad svakako nije usmjeren filozofijsko-antropologijski u smislu discipline, niti ulazi u diskusiju o problemu je li filozofska antropologija oduvijek ili iz najnovijeg vremena. U ovom radu pokušava se izložiti jedna povijesnofilozofska interpretacija dvaju renesansnih tekstova koji tematiziraju određenje znanosti i određenje odnosa znanosti i teologije. Posjedovanje znanosti, međutim, povlaštena je mogućnost onoga bića koje se određuje kao »biće koje ima *lógos*«, mogućnost mišljenja i izricanja stvari. Znanost se, međutim, ne pokazuje kao nešto odjednom i definitivno u konačnom obliku dano ili osvojeno, nego kao nešto povijesno promjenjivo. Renesansa je u tom smislu

najbliži i, sada nam se čini, najsudbonosniji prijelomni period u koncipiranju novog pojma znanosti pa se i općenito određuje kao »kolijevka novovjekovne prirodne znanosti i filozofije«. Promjena »paradigme znanosti«, međutim, subjektivna je promjena u strukturi *lógos*a, načina ili horizonta mišljenja i izricanja stvari, onoga bića koje ima *lógos*. To se u interpretaciji renesanse vrednuje na taj način da se renesansa određuje kao: »(novo) otkriće svijeta i čovjeka«.

U interpretaciji Skalićevih spisa: »Pohvala znanosti« i »Da li je kršćaninu nužna filozofija« pokušali smo pratiti jedan takav mukotrpan (i povijesnom cilju ne stižući) put mijenjanja *lógos*a u njegovoj destrukciji antičkog (i srednjovjekovnog) ideala »teorijskog života«.

PAVAO SKALIĆ. ČOVJEK NA RAZMEĐI ZNANOSTI

Sažetak

U članku *Pavao Skalić: Čovjek na razmeđi znanosti* analiziraju se dva Skalićeva teksta. To su: 1. »Encomium scientiarum« u dva izdanja – iz *Encyclopaediae (...) Epistemon*, Basileae, 1559. i iz *Miscellaneorum tomus secundus (...) Coloniae*, 1571. i 2. »De philosophia, an sit homini christiano necessaria« iz *Miscellaneorum de rerum causis et successibus (...) Coloniae*, 1570. Interpretacija želi ukazati na jedan specifičan put destrukcije klasično-srednjovjekovnog tradiranog pojma znanstvenosti (bilo u aristotelovskom obliku teorijske znanosti, bilo u obliku novoplatoničkog sustava ovisnosti o Jednom) prema jednom znanju koje se zmijoliko (dakle, ne pravocrtno i sigurno, nego uključujući i uspjehe i neuspjehe) vremenski kumulira i nadopunjuje.

PAVAO SKALIĆ. A MAN AT THE OUTPOSTS OF SCIENCE

Summary

The authoress analyzes two treatises written by Pavao Skalić, »Encomium scientiarum« (published in *Encyclopaediae (...) Epistemon*, Basileae 1559, and in *Miscellaneorum tomus secundus (...) Coloniae* 1571) and »De philosophia, an sit homini christiano necessaria« (published in *Miscellaneorum de rerum causis et successibus (...) Coloniae* 1570). The interpretation aims to point at a specific way of destroying the classical-medieval traditional concept of science (either as the Aristotelian form of theoretical science or as the neo-Platonic system of dependence upon The One) in favor of a knowledge that adds up and accumulates data in a serpentine (*serpente*) manner (neither rectilinearly nor safely, including successes as well as failures).